

2. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. Т1. – М., 1957 — С.134-136.
3. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1921. - №11. – Ст. 320.
4. ЦДАВО України, ф.337, оп.1, спр.3715, арк. 109
5. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. - №14. – Ст.389
6. ЦДАВО України, ф.34. оп.3, спр.150, арк.143.
7. Пиріг О. А. НЕП: більшовицька політика імпровізації / К., 2001. — С. 121- 148
8. ЦДАВО України ф.34, оп.3, спр.150, арк.113.
9. Народное хозяйство Украины в 1921 г.: Отчет Украинского Экономического совета СТО. – Х., 1922. – С. 308.
10. ЦДАВО України ф.2623, оп.1, спр.875, арк.58.
11. Стан кустарної промисловості напередодні її соціалістичного перетворення // Український історичний журнал, 1986-№ 11.
12. ЦДАВО України ф.337, оп.1, спр.3000, арк. 90-92.
13. Там само.
14. ЦДАВО України, ф. 33, оп.1, спр.3715, арк.13.
15. Стан кустарної промисловості напередодні її соціалістичного перетворення //Український історичний журнал - №11, -1986р.
16. Лесин П. Кустарная промышленность на Полтавщине //Украинский экономист. – 1925. – 30 октября.
17. Гольдинер Г. Кустарная промышленность в Подольской губернии // Украинский экономист. – 1925. – 8 апреля.
18. Коригольд Б. Доходы торгово-промышленных групп населения г. Киева // Экономический вестник. – 1927. – 21 июля.
19. Логвинский М. Финансовое хозяйство промышленной кооперации на Украине // Хозяйство Украины. – 1928. - №11. – С. 112-121.
20. ЦДАВО України, ф. 2623, оп.1, спр.3307, арк. 9.
21. ЦДАВО України, ф. 582, оп.1, спр.4989, арк. 47.
22. ЦДАВО України, ф. 413, оп.1, спр.137, арк. 2,3,18-29.
23. Там само.
24. Україна: Статистичний щорічник на 1928 рік. – Х.,1928. – С. 56.
25. Там само.

А н н о т а ц и я

Автор освещает развитие кустарно – ремесленных промыслов в Украине периода НЕПа, анализирует их место в социально – экономической жизни республики 20-х годов XX в.

Євген Костюк

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФСПЛОК РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Сучасна Україна є багатонаціональною державою. Це зумовлює необхідність вироблення виваженої політики стосовно розвитку національних меншин, які населяють її з метою розвою міжнаціональної толерантності, взаєморозуміння, подолання проявів

ксенофобії. Для досягнення цієї високої мети варто залучати усі державні та громадські інституції, особливо найчисельніші з останніх – професійні спілки, які дотепер не є активними суб'єктами вирішення проблем етнонаціонального розвитку України. Для посилення діяльності профспілок у цьому напрямі варто звернути увагу на історичний досвід, зокрема, – під час бурхливих етнонаціональних трансформацій міжвоєнної доби.

Ця проблема привертала увагу окремих дослідників. Відомості про етнонаціональний вимір діяльності профспілок у 20-х рр. можна знайти у працях О. Мовчан [9, 10], М. Журби [4], П. Бондарчука [1] та В. Нестеренка [11]. Утім, у своїх дослідженнях ці науковці висвітлювали лише окремі аспекти поставленої проблеми. Дотепер етнонаціональний аспект діяльності профспілок радянської України упродовж міжвоєнної доби не був предметом цілісного наукового дослідження, що зумовлює значну актуальність вивчення проблеми.

Метою дослідження є висвітлення етнонаціонального виміру функціонування професійних спілок радянської України упродовж 20-х рр. ХХ ст. Виходячи з мети, завданнями дослідження є аналіз етнічного складу профспілок, визначення й вивчення їх ролі у процесі українізації й обслуговуванні культурних потреб національних меншин у контексті політики коренізації, дослідження діяльності профспілок із впровадження радянської неоімперської ідеології на території радянської України.

Для розуміння ролі профспілок у етнонаціональних процесах республіки варто спочатку висвітлити їх національний склад на регіональному рівні. Станом на травень 1926 р. серед членів профспілок Дніпропетровського округу українці становили 46,2%, росіяни – 35%, євреї – 11,4%, представники інших національностей – 7,4% [20, с.74]. У складі фабрично-заводських комітетів підприємств Київщини українці становили більше половини їхнього складу, євреї – близько чверті, а росіяни – 1/5. Представників інших національностей було близько 5% [17, с.53].

На Поділлі станом на осінь 1923 р. 62% рядових членів профспілок становили українці, 17% – євреї, 10% – поляки, 9% – росіяни, а 2% – громадяни інших національностей. У профспілковому апараті пересічно близько 45% працівників були українці, 27% – євреї, 15% – росіяни, 10% – поляки. Представників же інших національностей у профспілковому апараті Поділля було 3%. Українців найбільше було у профспілці працівників зв'язку, де вони становили 80%, спілці працівників освіти – 68%, спілці працівників комунального господарства – 58% [11, с.208].

Станом на травень 1926 р. українців у профспілках УРСР було 49,9%, росіян – 31,6%, євреїв – 12,8%, представники ж інших національностей склали понад 5% їхніх членів [1, с.87].

Найбільше українців було у лавах профспілки сільськогосподарських і лісових працівників (Всеробітземліс). Утім, навіть національний склад цієї цілком „української” спілки мав свої регіональні етнічні відмінності. У Проскурівській окрузі, де традиційно було багато представників польської та єврейської національних меншин, у складі Всеробітземлісу українці становили 67%, євреї – 18 %, поляки – 9%, росіяни – 4%, представників інших національностей – 2%. [4, с.123].

Протягом 1926-31 рр. чисельність українців у галузевих профспілках промисловості республіки зростає з 49,5% до 58% [19, с.109]. Щоправда, згідно інших даних представники української нації становили лише 52 %. У складі профспілкового активу їх було близько 60% [3, с.62]. Винятком був Донбас, де у 1926 р. 65 % членів профспілок становили росіяни, а українці – лише 26%, представники ж інших національностей – менше 8% [15, с.28].

Керівні посади у профспілках на початку 20-х рр. займали росіяни та євреї. Лише у процесі розгортання українізації серед керівництва спілками збільшується кількість українців. У президіях губернських рад професійних спілок (ГРПС) 55,5% їх членів становили євреї, 27,8% – росіяни, 11,1% – українці. Білорусів у ГРПС було 2,8%, а представників усіх інших національностей – близько 3% [10, с.90]. На II-й Всеукраїнській конференції профспілок (січень 1922 р.) з-поміж делегатів було 183 євреї, 71 росіянин, 58 українців і 7 представників інших національностей [9, с.106-108].

Натомість національний склад спілкового активу на регіональному рівні демонструє певну варіативність. Серед 249 делегатів V-го з'їзду профспілок Катеринославської губернії, що проходив у 1923 р. було 87 росіян, 85 українців, 60 євреїв, 5 поляків і 12 представників інших національностей [8, с.50]. Багато євреїв і поляків було у складі профспілкового апарату Житомирського округу, на території якого мешкали чисельні польська та єврейська національні меншини. У 1927 р. із 56 членів Окружної ради професійних спілок 10 були євреями, а 6 – поляками [21, с.26].

Одним із найважливіших аспектів діяльності профспілок радянської України в етнопатрістичному вимірі є участь у реалізації політики українізації та коренізації, яка мала місце упродовж 20-х рр. Вони були не лише дійовими учасниками цих процесів, але й одним із основних об'єктів українізації.

Перші кроки з українізації профспілок були здійснені у травні 1923 р. згідно резолюцій III-ї Всеукраїнської конференції професійних спілок. До 1924 р. діловодство у їх керівних органах мало бути переведене на українську мову [16, с.2]. Намічалися кроки з укомплектування спілкового апарату працівниками, які поєднували „пролетарську лінію зі знанням української мови”. II-й Всеукраїнський з'їзд профспілок, який відбувся у листопаді 1924 р., накреслив широкомасштабну програму українізації. Перший секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович відзначав, що українізація профспілок має на меті не допустити „розриву між радянським, профспілковим апаратом і партією, між пролетаріатом і селянством” [10, с.91-92]. У другій половині 20-х рр. профспілкове керівництво декларувало необхідність подальшого розгортання українізації [6, с.52].

У першу чергу мали бути українізовані спілки працівників цукрової промисловості, найманих працівників сільського господарства та лісового господарства (Всеробітземліс), радянських службовців. Для індустріальних профспілок не було встановлено чітких термінів проведення українізації. Внаслідок такої нерівномірності у реалізації політики національно-культурного відродження на середину 20-х рр. лише у правліннях Всеробітземлісу, профспілок працівників освіти (Робос) і робітників цукрової промисловості більшість працівників розмовляли українською мовою. Щоправда, вони й до цього нею послуговувалися. Станом на 1926 р. майже повністю було українізовано канцелярську роботу первинних осередків Всеробітземлісу [10, с. 92-95]. Внаслідок політики національного відродження частка представників корінної нації у цій профспілці протягом 1926-29 рр. зросла з 74,5% до 79,6% [4, с.123].

Окрім вищезгаданих спілок, в інших українізація проводилася повільно. Спілкові організаційні заходи велися здебільшого російською мовою, так само й культурно-освітня робота, за винятком працівників спілки освіти, які переважно розмовляли українською мовою і швейної промисловості, де доволі часто спілкувалися єврейською мовою, зважаючи на значну кількість євреїв у цій спілці. Профспілкові функціонери зазвичай не ставилися серйозно до політики українізації, ухилялися від спілкування українською мовою, постійно зволікали під час проведення заходів із переведення діловодства спілкового апарату на українську мову [11, с.28]. У 1927 р. на Вінниччині лише трохи

більше третини низових профорганізацій проводили свої зібрання українською мовою [5, с.12]. Із 544 профспілкових осередків Дніпропетровського округу виключно українською мовою організовували свою роботу 287, російською – 262, змішаною – 83 [18, с.93].

Ігнорування політики національного відродження було особливо характерним для індустріальних спілок. У резолюції XI з'їзду КП(б)У від 11 вересня 1926 р. відзначалося, що „... профспілкові організації основних промислових регіонів не лише не йдуть попереду...тяжіння робітничої кляси до опанування українського культурного процесу, але виразно відстають від цього руху” [1, с.59, 79].

Управління справами ВУРПС у 1926 р. видало розпорядження, згідно з яким працівники керівного апарату, які не виконували постанови щодо листування та спілкування у профспілкових установах українською мовою, мали бути звільнені з роботи. Проте, незважаючи на ці заходи навіть провідні профспілкові функціонери Української СРР демонстрували своє повне неприйняття українізації. До таких осіб належав секретар ВУРПС І. Булат та ін. [1, с.57, 65]. Успіхи українізації найбільш масової організації трудівників у різних регіонах були неоднорідними. Повільно відбувалося національне відродження у профспілках Житомирщини [21, с.3]. Натомість, доволі непогано йшла українізація Волині, що можна пояснити стійкими національними традиціями та незначними наслідками русифікації у цьому регіоні [1, с.46].

Вагомою складовою культурно-національного відродження була ліквідація неписьменності. Проте на початку 1927 р. навчалися українською мовою 33,4% членів профспілок, російською – 59,7%, єврейською – 1,6%, понад 5% – мовами національних меншин. Українською мовою працювали 99,7% пунктів ліквідації неписьменності організовані профспілкою працівників цукрової промисловості, 93,4% – паперової промисловості, 81,3% – працівників освіти, 26,4% – робітників металургійної промисловості, 15,1% – друкарів, 11,8% – гірників, і 3,4% – працівників швейного виробництва [1, с.87].

У рамках політики українізації при спілкових клубах створювали гуртки українознавства. Протягом другої половини 20-х рр. їх кількість стрімко зростала. У Сталінському окрузі протягом 1926-27 рр. кількість гуртків українознавства збільшилася – з 6 до 13, а число учасників – наполовину: зі 164 до 223 [15, с.83]. На Київщині протягом року кількість гуртків українознавства зросла у декілька разів і становила 388. Вони становили близько третини усіх гуртків, які функціонували при спілкових клубах Київського округу. Враховуючи великий досвід більшовиків у політиці приписок і окоманилювання важко повірити у такі темпи проведення ними політики культурно-національного відродження [14, с.93].

Наслідки політики українізації профспілок були доволі відчутними. Протягом 1926-29 рр. кількість україномовних членів профспілок зросла з 33,2 % до 43,9 %, а кількість членів профспілок, які вміли читати українською мовою, з 40,2 % до 58,2 % [6, с.53]. Майже половина з тих членів профспілок Київського округу, які виписували газети, читали україномовну пресу [14, с.109].

Проте, деякі регіони українізація відчутно не зачепила. У Донбасі на 1926 р. лише 13% членів індустріальних профспілок розмовляли українською мовою, натомість майже 77% робітників послуговувалися лише російською [15, с.28].

Українізація проводилася у рамках широкомасштабної політики коренізації, яка передбачала надання національним меншинам радянської України права на задоволення своїх соціальних і культурно-освітніх потреб рідною мовою. На профспілкових зборах регулярно піднімалися питання національної політики радянської держави у контексті

відродження культури представників національних меншин. Член Укрбюро ВЦРПС І. Булат висунув пропозицію запровадити у тих профспілках, де було багато представників інших національностей, діловодство мовами цих меншин. В апараті профспілки працівників швейної промисловості намагалися запровадити єврейську мову. Проте, багато функціонерів ухилялися від її вивчення [10, с. 92-94].

Вживали заходи з організації пунктів ліквідації неписьменності, де навчання грамоті велось мовами національних меншин. Утім, наприкінці 20-х рр. становище з ліквідацією неписьменності мовами національних меншин погіршилося. У 1929 р. осередків, де навчали рідною мовою національних меншин було лише 1,6% із загальної кількості, попри те, що у профспілках на той час майже 18% становили представники некорінної нації [1, с.93].

Характеризуючи обслуговування культурних потреб національних меншин профспілковими організаціями радянської України, варто відзначити, що воно не було поставлене на належному рівні. Винятком були хіба що євреї та поляки, які мали ряд спілкових клубів, у яких рідною мовою організували лекції, читання газет тощо. Багато у чому це можна пояснити діяльністю так званих єврейських секцій (євсекцій), у профспілках [13, с.62].

Інші національні меншини не розвивали клубну роботу своїми рідними мовами як через свою нечисленність, так і через відсутність культурних працівників, які б володіли даними мовами. Значною мірою культурно-освітня робота у середовищі національних меншин не розвивалася через байдужість до неї з боку керівництва профспілкових організацій [1, с.108].

Винятком були профспілки Житомирщини, де серед їх членів переважали поляки. Представники цієї національної меншини мали змогу знайти у профспілкових бібліотеках літературу на рідній мові, відповідну пресу [21, с.26]. Польські секції працювали у профорганізаціях Київського округу. У трьох клубах спілки працівників цукрової промисловості Білої Церкви вони проводили культурно-масову роботу польською мовою [2, с.20].

Пункти ліквідації неписьменності Донбасу досягли суттєвого зниження рівня неписьменності серед татар. Проводилася також культурно-освітня робота серед поляків і китайців, які мешкали в регіоні. Проте, робота серед цих національних меншин проводилася мляво [12, с.30].

Варто відзначити, що профспілками у контексті врахування інтересів національних меншин дуже слабо велася робота з технічного навчання та технічної пропаганди, за відсутності належної організації, технічної літератури на мовах національних меншин України, відповідних інженерних кадрів і наочних засобів [7, с.115].

Професійні спілки намагалися залучити представників національних меншин до роботи в органах радянської влади. Упродовж 1927-29 рр. представництво членів профспілки сільськогосподарських робітників у сільрадах російських національних районів в Україні збільшилося з 23,1 % до 46,1 %, грецьких – з 36,1 % до 61,3 %, болгарських – з 36,9 % до 60,2 %, німецьких – з 27,2 % до 46 %, єврейських – з 21,1 % до 40,1 % [4, с.178].

Комуністична партія залучала профспілки до руйнування традиційної культури етносів, які населяли територію УСРР, насамперед – духовної. Передусім це робилося засобами атеїстичної пропаганди, що проводилася у клубах профспілок [15, с.77], де функціонували численні антирелігійні гуртки, члени яких проводили здебільшого лекційну роботу. Працювали спеціальні семінари та курси для підготовки фахівців із антирелігійної пропаганди. [17, с.59].

Профспілки проводили масові антирелігійні кампанії, спрямовані насамперед проти традиційних народних свят релігійного характеру, особливо, – проти Великодня, Різдва, Трійці тощо [23, с.14]. Комуністична пропаганда руйнувала етнічну самосвідомість як українців, так і представників національних меншин і формувала уніфікований тип „радянської людини” [22, с.48].

Вивчаючи етнонаціональний аспект діяльності професійних спілок радянської України 20-х рр. ХХ ст., можна зробити висновок, що вона проходила у контексті процесів культурно-національного відродження. Проте, українізація профспілок супроводжувалася саботажем з боку багатьох спілкових функціонерів. Це не дозволяло у повній мірі забезпечити задоволення культурних потреб як українців, так представників національних меншин, які проживали на території УСРР. Попри те, що компартійне та профспілкове керівництво декларувало необхідність всебічного культурного самовираження національних меншин, насправді спілкові організації мало що робили для підтримки й розвитку їх мови і культури. Натомість вони створювали численні атеїстичні гуртки, робота яких переважно була спрямована на руйнацію національної свідомості українців і представників національних меншин, традицій, звичаїв і побуту; відповідно, вони готували сприятливий ґрунт для опанування масової свідомості комуністичною ідеологією. Наслідки такої політики громадяни України відчувають на собі і нині.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондарчук П.М. Політика українізації і профспілки УСРР (1920-і рр.). – К., 2002.
2. Відчит Білоцерківської окружної ради професійних спілок до VII окружного з'їзду профспілок. – Біла-Церква, 1927.
3. Геккер М., Шлосберг Д. Профспілки України за п'ятнадцять років. – Харків, 1932.
4. Журба М.А Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. ХХ ст.). – К., 2002.
5. Звіт Президії Вінницької Окружної Ради професійних спілок 2-му округовому з'їзду професійних спілок. Лютий 1926 року – квітень 1927 року. – Вінниця, 1927.
6. Корнієвський Т. Профспілки в добу реконструкції. – Харків, 1930.
7. Матеріали к отчету ВЦСПС IX с'езду профсоюзів. – М., 1932.
8. Матеріали к V-му Губернському с'езду профсоюзів Екатеринославщини. – Екатеринослав, 1923.
9. Мовчан О.М. Українські профспілки і радянська держава в 20-ті роки. – К., 1999.
10. Мовчан О.М. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (20-ті рр.). – К., 2004.
11. Нестеренко В.А. Українізація профспілок на Поділлі в 20-х роках // 350-річчя Української держави Богдана Хмельницького. Матеріали міжнарод наук. конф. 15 – 16 грудня 1998 р. – К., 1999.
12. Обзор профработы в Донбассе. Май 1923 – октябрь 1924 г. К V-му губсъезду профсоюзів. – Артемовск, 1924.
13. Орлянський В.С. Євреї України в 20 – 30-ті роки сторіччя: соціально-політичний аспект. – Запоріжжя, 2000.
14. Отчет Киевского Окружного совета профессиональных союзов. Февраль 1926 г. – Май 1927 г. – К II с'езду профсоюзів Киевского округа. – К., 1927.
15. Отчет Сталинского окружного совета профсоюзів II с'езду профсоюзів Сталин. округа. – Сталино, 1927.
16. Постановления 2-го пленума Екатеринославского губернского совета профессиональных союзов. – Екатеринослав, 1924.

17. Праця та профрух на Київщині. Статистичний збірник. 1926/27 – 1927/28 рр. - №3. – К., 1929.
18. Профессиональное движение на Днепропетровщине в 1927 и 1928 гг. – Днепропетровск, 1929.
19. Профсоюзы Украины в борьбе за пятилетку в четыре года. – Харьков, 1932.
20. Профработа на Днепропетровщине в 1926 г. – Днепропетровск: ДГСРС, 1927.
21. Резолюції III-го міжспілкового окружного з'їзду профспілок (1928 р. Травень місяць). – Житомир, 1928.
22. Резолюции 3 (8) Окружного съезда профсоюзов Днепропетровщины (20 – 25 ноября 1928 года). – Днепропетровск, 1928.
23. Резолюції 3-го Пленуму Вінницької Окрпрофради 28 – 30 грудня 1927 року. – Вінниця, 1928.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1942.

А н н о т а ц и я

Исследуется участие профсоюзов советской Украины в этнонациональных процессах 20-х гг. XX ст., проведении украинизации и коренизации, трансформации традиционной духовной культуры на территории Украины.

*Світлана Білецька,
Світлана Онищенко*

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ ЩОДО ЦЕРКВИ І ДУХОВЕНСТВА В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У духовному житті людства важко знайти чинник, який би протягом століть відігравав більшу роль, ніж релігія. Впливи релігійних вірувань можна простежити від глобальних соціальних потрясінь до найінтимніших глибин людського серця.

У період розбудови суверенної України, утвердження у суспільній свідомості гуманістичних цінностей, відродження духовної спадщини народу інтерес до національного розвитку зростає [1]. Це викликано тим, що дослідники повинні гідно оцінити те, що впродовж радянської доби відкидалось, засуджувалось, піддавалось анафемі, від чого лицемірно відхрещувались й намагались забути.

На жаль, вітчизняна історіографія не має розвинутої традиції дослідження взаємовідносин держави і церкви як політичних інститутів та взаємовпливів культури духовної і політичної [2].

З'ясування етнотрансформаційних процесів – сукупності форм суспільно-політичних, правових, економічних та морально-етичних норм і зв'язків між інститутами держави та церкви, релігійними центрами, управліннями, об'єднаннями, рухами, братствами, діяльність яких регламентується і регулюється конституційними та іншими нормативними актами лише на сучасному етапі постає важливою науковою проблемою, яка ще й до сьогодні потребує комплексного дослідження та всебічного аналізу.

Конституцією України, чинним законодавством держави гарантовано вільну можливість діяльності релігійних організацій [3], що дозволило вийти із підпілля цілій низці релігійних об'єднань, без яких неможливо уявити сучасного українського релігійного простору.